

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 15.01.21

Renessanselitteratur

Ordet “renessanse” betyr “gjenfødelse”. En periode/epoke i Europa i årene ca. 1350-1600. Det som skulle gjenfødtes var antikkens kultur, samtidig som mange intellektuelle følte at de selv levde i en uovertruffen tid.

Renessansen begynner i byene i det nordlige Italia og sprer seg til det meste av Europa i perioden ca. 1400-1600. Byer som Firenze, Milano, Venezia, Genova og Pisa var rike handelsbyer med et mektig borgerskap. Roma hadde også en økonomisk oppgangstid. Det var særlig handel med Østen som hadde gitt disse byene en økonomisk maktposisjon som ga seg utslag i et blomstrende kulturliv.

Renessansen kjennetegnes av en gryende modernitet. Modernitet innebærer blant annet vekt på individualisme, en sekulær fokusering på det jordiske livet, og at kapitalismen blir det rådende økonomiske systemet (dvs. en organisering og produksjonsform som gjennomtrenger alt sosialt liv i samfunnet). I renessansen grunnlegges naturvitenskapene, relativt uavhengig av kirken. Det religiøse Europa splittes i katolske og protestantiske land og regioner. Nasjonalisme som ideologi utvikles og styrkes. Noen europeiske nasjonalstater blir etablert eller styrket i sin maktbase. Både de lærdes og borgerskapets interesse for antikken øker, og den historiske bevisstheten generelt styrkes. Moderniteten er i denne perioden primært et byfenomen, særlig blant det rikeste borgerskapet og intellektuelle (humanister).

Om renessansens menneskeideal skriver to litteraturhistorikere: “Det dreier seg om å strekke seg, ved hjelp av fornuften og kunnskaper, i retning et ideal om perfektjon på alle områder. Gjennom meditering over hva visdom er og over antikke tekster, bruker mennesket sin frie, kritiske evne, gir seg selv plass i skjønnheten og får en moralsk eleganse som er tegn på en fullendt kultur.” (Ligny og Rousselot 2016 s. 16)

“Francis Bacon lived between 1561 and 1626. He was one of the most thoughtful and far-sighted men of his time. He said ‘It is important to study the causes and results of discoveries. These are to be seen most clearly in those three which were unknown to the ancients, namely printing, gunpowder and the magnetic compass. For these three have changed the whole face and state of things throughout the world’.” (Clark 1987 s. 47)

Medici-slekten gjorde Firenze til en slags hellenismens hovedstad. Den italienske herskeren Federico da Montefeltro i Urbino hadde nesten hundre greske manuskripter i sitt bibliotek (Quinsat 1990 s. 359). Italieneren Giovanni Pico della Mirandola tilhørte kretsen rundt herskeren Lorenzo de' Medici i Firenze. Han kunne både gresk og hebraisk (det siste var en stor sjeldenhet blant vestlige lærde), og ville forene vestlig-platonisk og arabisk filosofi, jødisk (kabbalistisk) mystikk og middelalder-skolastikk. Han skrev blant annet verket *Om menneskets verdighet*.

Den polske astronomen Nicolaus Copernicus plasserte sola i universets sentrum i stedet for jorda, men beholdt likevel antakelsen om fiksstjernehimmlen, som om han ikke kunne gi avkall på behovet for et ordnet og avsluttet kosmos (Souiller 1988 s. 43). Italieneren Galileo Galilei var både fysiker og astronom, og regnes som grunnleggeren av eksperimentell naturforskning. Galilei mente at naturen er som en uuttømmelig bok som aldri kan leses og undersøkes ferdig (Heimsoeth 1958 s. 146).

“Pope Urban VIII invited Galileo to papal audiences on six occasions and led Galileo to believe that the Catholic Church would not make an issue of the Copernican theory. Galileo, therefore, decided to publish his views believing that he could do so without serious consequences from the Church. However by this stage in his life Galileo's health was poor with frequent bouts of severe illness and so even though he began to write his famous *Dialogue* in 1624 it took him six years to complete the work. Galileo attempted to obtain permission from Rome to publish the *Dialogue* in 1630 but this did not prove easy. Eventually he received permission from Florence, and not Rome. In February 1632 Galileo published *Dialogue Concerning the Two Chief Systems of the World – Ptolemaic and Copernican*. It takes the form of a dialogue between Salviati, who argues for the Copernican system, and Simplicio who is an Aristotelian philosopher. The climax of the book is an argument by Salviati that the Earth moves which was based on Galileo's theory of the tides. Galileo's theory of the tides was entirely false despite being postulated after Kepler had already put forward the correct explanation. It was unfortunate, given the remarkable truths the *Dialogue* supported, that the argument which Galileo thought to give the strongest proof of Copernicus's theory should be incorrect.” (J. J. O'Connor og E. F. Robertson i <http://www-history.mcs.st-andrews.ac.uk/Biographies/Galileo.html>; lesedato 15.10.12)

Eksempler på andre italienske renessansehumanister er Gian Francesco Poggio Bracciolini, Francesco Filelfo, Lorenzo Valla, Flavio Biondo og Angelo Poliziano. Tyske humanister var blant andre Conrad Celtis, Beatus Rhenanus, Conrad Peutinger og Johannes Reuchlin (Quinsat 1990 s. 364). I England var John Colet og Thomas More ledende humanister, i Spania Antonio Nebrija. En av de aller mest kjente er nederlandereren Erasmus fra Rotterdam. I Paris samlet Jean Grolier og i Nürnberg Willibald Pirckheimer skrifter fra antikken som de skrev kommentarer til og lånte til sine venner. Mange diktere hadde Cicero som et forbilde.

Den italienske dikteren og humanisten Francesco Petrarca levde i senmiddelalderen, men regnes som en tidlig renessansedikter og -humanist. Petrarca fikk en “dikterkrone” på Kapitol i Roma i 1341 (Plachta 2008 s. 120). Dette var en tradisjonen fra antikken som ble gjenopplivet i renessansen. Dikterkroningen var en seremoni som gjorde stor ære på en dikter, og var opprinnelig et resultat av en konkurranse mellom diktere.

I 1515 ble François 1. fransk konge. Han og hans søster Marguerite (senere dronning av Navarra) ville skape et hoff etter italiensk mønster, der monarken var omgitt av forfattere, kunstnere og lærde som både ble understøttet av kongen og kastet glans over han (Lanson og Tuffrau 1953 s. 104). Franske renessanseskonger sendte lærde menn som Guillaume Postel og André Thevet til Italia, det osmanske riket (hovedsakelig Tyrkia) og andre land for å finne ukjente og glemte manuskripter (Quinsat 1990 s. 364).

“Aristotle’s *Poetics* only became well known in Italy after Robortello and Maggi brought out their commentaries in 1548 and 1550; Horace’s *Ars poetica* they had always had” (Howarth 1978 s. 64).

Den tyrkiske erobringen av Konstantinopel i 1453 førte til at mange greske lærde flyktet vestover med manuskripter som inntil da var ukjente i Vest-Europa. Skriftene ble kjent, trykt og mye lest blant renessansehumanistene. Studiene av greske filosofer foregikk langt på vei uavhengig av kristen dogmatisme. På 1400-tallet ble tekster av den greske filosofen Platon oversatt fra gresk til latin.

Den italienske renessansehumanisten Mario Equicola ga i 1525 ut et verk om renessanseskulturen, *Boka om kjærlighetens natur*, som er tydelig inspirert av den nyoppdagete filosofen Platon (Demougin 1985 s. 519). Lesing av ikke-kristne forfattere måtte legitimeres, og italieneren Ottaviano Mirandola skrev på 1500-tallet til en av pavens representanter: “Allerede lenge, høyeste far, har jeg blitt spurt av mange om jeg ikke kan utgi ordnet de berømte forfatternes sentenser, for disse sentensene har vært spredt overalt.” Mirandola trengte beskyttelse fra pavens representant for en slik “farlig” syssel, og han argumenterte med at hans arbeid gjorde at andre ikke trengte å drive med selvstendig, intensiv lesing av klassikerne. Han presenterte seg selv som “stedfortredende leser” som også kom kirkens menn til hjelp. Hans eget arbeid hadde dermed altså et godt formål, til tross for at han arbeidet med hedenske tekster (Messerli og Chartier 2000 s. 488-489).

Den franske juristen Jean Bodin ga i 1576 ut verket *Seks bøker om republikken*, der han brukte begrepet “suverenitet”. Bodin hevdet at kongen har full suverenitet, gitt av Gud, og at hans undersåtter ikke har noen rett til å kritisere hans beslutninger (Barner m.fl. 1981 s. 39).

Paven lyste den engelske dronningen Elizabeth 1. i bann, og lovet lettelser i skjærsilden for den katolikken som måtte klare å drepe dronningen. I renessansens England var det en allmenn tro at kongers og andre høytstående personers undergang fant sitt uttrykk i naturen. Derfor heter det i Shakespeares *Macbeth* at “The night has been unruly. Where we lay, / Our chimneys were blown down, and, as they say, / Lamentings heard i’ the air, strange screams of death, / And prophesying with accents terrible / Of dire combustion and confused events / New hatch’d to the woeful time.” (2. akt, 3. scene) Like før har Macbeth drept Duncan, kongen av Skottland.

Den franske forfatteren François Rabelais var prest og lege i tillegg til dikter. Han leste verk av og ble påvirket av renessansehumanister, samtidig som han var sterkt preget av karnevalskulturen i samtiden. Han ga fra 1532 ut fortellinger/romaner om kjempene Gargantua og Pantagruel. Rabelais ble angrepet av kirkens representanter, men var beskyttet av kong François 1. og noen geistlige. Rabelais’ bøker er fulle av kjærlighet til livet i alle dets former. Forfatteren mente at mennesket burde, ja hadde plikt til å utnytte alle sine evner, både kroppslige og intellektuelle. Denne livsholdningen og moralen har blitt kalt “pantagruelisme” (Lanson og Tuffrau 1953 s. 110). Siden naturen er god, er det godt å følge det som naturen inngir oss (Lanson og Tuffrau 1953 s. 118).

“Fra 1533 til 1564 ga den franske forfatteren François Rabelais ut romanen *Gargantua og Pantagruels liv* i fem bind. Handlingen er så overdådig, så sprenglærd, burlesk, plump og grov at den vanskelig lar seg sammenfatte. [...] Pantagruel er en kjempe som er veldig glad i mat. Som baby drikker han melken fra 4600 kuer ved hvert måltid, men den dagen han tar en av kuene for å spise den også, binder de ham fast med lenker. Disse bryter han seg ut av den dagen faren hans arrangerer en stor bankett. Pantagruel krabber inn i festlokalet og begynner å forsyne seg av det han kan få tak i av godsaker på bordene. Rabelais hevdet i forordet at han bare skrev mens han spiste og drakk, og da særlig det siste. “Den søte duften av vin, åh, så langt mer fristende, behagelig, lattervekkende, himmelsk og velsmakende den er enn duften av olje.” Han ville gjerne det skulle bli sagt om ham at han brukte mer penger på vin enn olje, og at han var en lystig spøkefugl – for “det å le passer mennesket godt”.” (Thomas Reinertsen Berg i *Morgenbladet* 27. februar–5. mars 2015 s. 62)

Rabelais’ bøker er historien om dynastiet til godhjertete kjemper: Grandgousier, Gargantua og Pantagruel. Først får vi høre om Gargantuas barndom. Gargantua blir far når han er 484 år gammel. Pantagruels utdannelse innebærer å lære gresk, latin, hebraisk, arabisk, geometri, aritmetikk, musikk, astronomi, juss, naturhistorie, medisin, anatomi, hellige skrifter, militærkunst. Senere foretar Gargantua en lang reise som er en satirisk odysseé, blant annet til ei øy med katolikker og ei øy med protestanter.

“Pantagruel og følget hans legger ut på en sjøreise til “Cathay i det øvre India” for å oppsøke Den hellige flaskens orakel. Ute på havet opplever de ikke færre merkelige ting enn Odyssevs og hans menn gjorde. De er innom ei øy der folk spiser luft, seiler gjennom en sky av frosne ord og lyder, møter et sjømonster og går i land på Den ville øya der Pølsefolket bor. Pølsefolket, halvt pølser og halvt mennesker, tror at Pantagruel er fienden deres – kjempen Fastelavn, som bor på naboøya – og gjør seg klare til angrep. Militær støtte får de av puddingene, squashpateene og hestepølsene, alle tungt bevæpnet. Situasjonen virker håpløs. Pantagruels gode venn broder Jean sier han har en strategi. Hvorfor var det slik at Potifar, faraoens kokk, ble gjort til general i Egypt, spør han. Og hvorfor ville Nebukadnesar at kokken Nabuzardan skulle lede beleiringen av Jerusalem? Jo, for når det gjelder det å utslette, erobre og ødelegge, så er kokker bedre enn all verdens riddere og gendarmerier, og de er vant til å slåss mot både pølser og andre matvarer, mener han. “Du mener altså at dette er en kulinarisk krig”, sier Pantagruel, og gir ham klarsignal. Deretter monterer de ei enorm purke de, uklart av hvilke årsaker, har ombord i et av skipene. Kokkene, med navn som Sur-saus, Grådig-mage, Puddingpanne og Makaroni, går deretter inn i purka på samme måte som grekerne gikk inn i den trojanske hesten. Når slaget har begynt, stormer kokkene ut av purka bevæpnet med jernspyd, stekepanner, ildraker og andre kjøkkenredskaper og stormer tvers gjennom pølsene og squashpateene. Så hardt går det for seg at de kulinariske mestrene kunne ha utryddet dem alle, skriver Rabelais, om ikke pølsenes høye beskytter hadde kommet for å hjelpe dem. Himmelen mørkner når det fra nord flyr inn et tykt svin med store vinger, som på en vindmølle, flammende røde øyne, en lang, sort hale og et halsbånd der det står “oss athenere” med greske bokstaver. Pølsene faller på kne ved synet av denne flygende rånen, som for å tilbede den, og de kaster alle våpnene. Svinet flyr frem og tilbake mellom de to armeene mens den bæsjebomber dem med sennep hele 27 ganger. Deretter flyr den av gårde mens den roper “Karneval, Karneval, Karneval”. Dette fører naturlig nok til at slaget stanser ganske av seg selv. De to armeene inngår fred med hverandre. Pantagruel møter pølsenes dronning, som sender med ham 78 000 pølser, som skal være tjenerne hans, men i Paris dør de fleste av dem som følge av det fremmede klimaet og mangel på sennep. Kongen bestemmer at de skal gravlegges på et sted i Paris som den dag i dag heter La rue pavée d’andouilles – Gaten som er brolagt med pølser.” (Thomas Reinertsen Berg i *Morgenbladet* 27. februar–5. mars 2015 s. 62)

“Between 1532 and 1552, François Rabelais (ca. 1494-1553) published four books in which he described, with a unique power of expression and grotesque humor, the fantastic adventures of the giant Pantagruel and of his father Gargantua. As Bakhtin explains, interpreters up to his time had provided two contradictory explanations of the comic elements in these books: either they saw them as part of jolly and innocent entertainment, or they claimed it was a satirical means of social criticism. Bakhtin maintained that these works must be understood against the backdrop of the “carnavalesque” of his times. Rabelais wrote at a time when the humanists in France were rediscovering antiquity but when medieval ideologies and institutions

were still powerful and continued to resist the new spirit of the Renaissance. Bakhtin's analyses clearly show that medieval carnivalesque festivals exerted a strong influence on the form and content of Rabelais's work. Such festivals held an eminent place in the lives of medieval people [...]: "The men of the Middle Ages participated in two lives: the official and the carnival life. Two aspects of the world, the serious and the laughing aspect, coexisted in their consciousness." A characteristic of such festivals was a temporary suspension of the norms and hierarchies that were valid in normal circumstances. This reversal of usual norms was symbolized by a variety of gestures that would make things topsy-turvy: wearing your pants on your head, choosing a beggar as a carnival king, etc.: "during carnival there is a temporary suspension of all hierarchic distinctions and barriers among men and of certain norms and prohibitions of usual life. ... an ideal and at the same time real type of communication, impossible in ordinary life, is established" [...]. A number of elements that are characteristic of Rabelais's novels, such as profanities and swear words, long lists of humorous items, parodies and puns, insults that are not meant seriously, all of these are typical aspects of the style of language used in such carnivalesque festivals." (Thomas A. Schmitz i www.researchgate.net/file.PostFileLoader.html; lesedato 15.10.15)

Rabelais' bøker rommer "kroppslighetens vitalistisk-dynamiske triumf" (Auerbach 1988 s. 263), med "en produktiv ironi som blander virkelighetens vanlige aspekter og proporsjoner, som lar det virkelige vise seg i det utenomvirkelige, det kloke i det narraktige, det opprørende i den behagelig-krydrete livsglede, og lar leken med muligheter lyse opp frihetens mulighet." (1988 s. 268) Rabelais lager det Erich Auerbach har kalt "orddanningsorkaner" (1988 s. 259).

Rabelais' bøker "ble forbudt av det franske parlamentet i 1534 fordi de var obscøne og blasfemiske. I 1535 utstedte paven en bulle som førte til at de ble tillatt. Tredje bind ble gitt ut i 1546 på oppfordring fra kong François I. Bøkene ble enormt populære. [...] Den russiske litteraturviteren Mikhail Bakhtin (1895-1975) så Rabelais nettopp som en blanding av de lavere sjangerne fra antikken – dialogen, bordsamtalen, sketsjen, vitsen og aforismen – og middelalderens folkelige latterkultur. I denne blandingen har maten og vinen, latteren, kroppens organer og avføring en dypt positiv karakter. Renessansens latter, mente Bakhtin, hadde en dyp, verdensanskuende betydning: den var en av de vesentligste formene sannheten om verden og menneskets historie kunne anta." (Thomas Reinertsen Berg i *Morgenbladet* 27. februar–5. mars 2015 s. 62)

Den engelske dramatiker Christopher Marlowes tragedie *Doctor Faustus* (skrevet ca. 1592, trykt i 1604) er et moralitetsstykke om makt og nytelse. Faustus vil oppleve alt: all lyst, glede og kunnskap. Han mener at straffen etterpå da kan bli så ille den vil. Han setter sitt liv inn i en enorm motsetning mellom det gode og det onde, framfor å leve i en forsonende tamhet. Faustus' kontrakt med Djevelen inngås fordi Faustus vil kjenne livet sterkt og potensert, og så heller ta de grusomme følgene. Han blir en stor mann, i menneskenes øyne, men ikke i Guds og

Chorus' øyne. Når den ugjenkallelige straffen nærmer seg, bryter Faustus sammen og skriker av redsel og fortvilelse.

En forsker har hevdet at samtlige dramaer i den elizabethanske perioden i England omfatter ca. 650 skuespill (Souiller 1988 s. 118).

Den britiske dikteren Philip Sidney oppfattet diktningen som en siviliserende kraft, en moralsk oppbyggende dimensjon. Diktningen er best egnet av alle former for tenkning og skaping til å føre mennesket inn på den rette vei til et moralsk liv. Sidney mente at diktningen samtidig kan fornøye og glede, og han er en av de første som krever originalitet i diktningen. Han forsvarte bruken av engelsk språk i diktning.

“*Songs and Sonnets* (1557), the first printed anthology of English poetry, was immensely influential in Tudor England, and inspired major Elizabethan writers including Shakespeare. Collected by pioneering publisher Richard Tottel, it brought poems of the aristocracy – verses of friendship, war, politics, death and above all of love – into wide common readership for the first time. The major poets of Henry VIII’s court, Sir Thomas Wyatt and Henry Howard, Earl of Surrey, were first printed in the volume. Wyatt’s intimate poem about lost love which begins ‘They flee from me, that sometime did me seke’, and Surrey’s passionate sonnet ‘Complaint of a lover rebuked’ are joined in the miscellany by a large collection of diverse, intriguingly anonymous poems both moral and erotic, intimate and universal.” (<https://www.penguin.co.uk/books/176511/tottel-s-miscellany/>; lesedato 28.12.16)

Renessansehumanistene oppfattet mye av kulturen i middelalderen som foreldet og “steril” (Gentil 1968 s. 185). Samtidig levde mye “middelaldersk” videre. Det som sannsynligvis var den første hekseprosessen i Europa, fant sted i år 1264 i Frankrike. To hundre år seinere (1484) oppfordret pave Innocens 8 til heksejakt og skrev at heksene skulle drepes. Sveitseren Jakob Sprenger ga ut traktaten *Malleus maleficarum* (1487; også kalt *Heksehammeren*), en oversikt over heksers virksomhet, samt over tortur- og henrettelsesmetoder. (Den såkalte vannprøven førte til døden uansett: En flytende kvinne var heks; druknet kvinnen, var hun ikke heks.) Den første norske hekseprosessen var i 1325, den siste kvinnen her til lands ble brent i Tromsø i 1694. Noen forskere tror at flere millioner kvinner ble drept i løpet av et par hundre år. Begrunnelse for heksejakt kunne finnes i Bibelen. I 2. Mosebok kapittel 22 vers 18 står det: “En trollkvinne skal du ikke la leve”.

Da kong James 1. av England (kongen som Shakespeare skal ha skrevet *Macbeth* til) skulle gifte seg med den danske prinsessen Anne, ble skipet hennes slått i stykker av stormen. Som straff for dette lot James brenne 200 “hekser” (Neis 1991 s. 26). Kongen skrev selv en bok med tittelen *Daemonologie* (1597, ny utgave i 1603). Dette verket kan Shakespeare ha kjent og henspilt på i *Macbeth*, og han kan ha lest og blitt påvirket av verket *News from Scotland of Doctor Fian a Notable*

Sorcerer (1591) med beskrivelser av en hekseprosess (Rudorff 1991 s. 11). Franskmannen Jean Bodin skrev boka *Om heksekunst* i 1580 (fransk tittel *La Démonomanie des Sorciers*) og briten Reginald Scot publiserte verket *Discovery of Witchcraft* i 1584.

“De norske hekseprosessene rammet ikke bare kvinner. Blant de henrettede er også 50 trollmenn. [...] Av de 307 menneskene som ble henrettet for trolldom her i landet, var hele 40 prosent fra fylkene Nordland, Troms og Finnmark. Hekseekspert Rune Blix Hagen ved Universitetet i Tromsø kan fortelle at det hersket en utbredt oppfatning ute i Europa om at Djevelen hadde tilhold i det ytterste nord. [...] Heksebålene i Europa flammert på det mest intense fra 1580 til 1630, men ingen vet nøyaktig hvor mange som ble drept og forfulgt i de 200 årene som hekseprosessene pågikk. Nøkterne forskere antar i dag at totalt 100.000 mennesker ble beskyldt for hekseri, og at 45.000 av de anklagede ble henrettet, ofte etter “tilståelser” som følge av tortur. Men tross alt endte altså mange hekseprosesser med frifinnelse. Under den store heksejakten i Sverige 1668-1676 ble over 60 prosent fullstendig frikjent for anklagene. Det er et sjokkerende faktum at hekseforfølgelser, i bokstavelig forstand, fortsatt pågår. Ifølge forskning.no er det i løpet av de siste 50 årene blitt drept 45.000 “hekser” i Afrika, like mange som i Europa på hele 1600-tallet.” (*Dagbladet* 30. mars 2009 s. 38)

“Han er blitt kalt den moderne politikkers far, og hans navn har lenge vært ensbetydende med alt som er galt i politikkers verden. Var Niccolo Machiavelli en utpekulert politisk flyktning eller en misforstått og desillusjonert satiriker? Adjektivformen “machiavellisk” maner frem bilder av en slu og manipulerende person som skal nå sine egne mål uten hensyn til midlene han må bruke for å komme dit. Men var mannen bak de politiske tesene virkelig så grusom som legenden vil ha det til? Interessant nok varierer Machiavellis ry fra land til land. I engelskspråklig historie er han brennemerket som en intrigemaker, den fremste av alle slu og sleipe politikere. Men i hjemlandet Italia er alle historiske fordommer lagt til side, og mannen betraktes som det han egentlig var: En innovator med synspunkter langt forut for sin tid.” (Philippa Grafton i *Aftenpostens* magasin *Historie* nr. 5 i 2017 s. 66)

“Pave Julius 2. hadde vervet Spania til sin krig mot Frankrike under Den hellige liga, og i begynnelsen av september [i år 1512] ga han sin general Ramon de Cardona ordre om å ta Firenze. Med denne aksjonen kom huset Medici tilbake til makten. Det innebar en katastrofe for Machiavelli. Han ble utsatt for falske anklager om kupp-planer, arrestert og torturert, angivelig på en pinebenk. Han nektet hardnakket for at han var involvert i noen sammensvergelse mot Mediciene, men ble sittende i fengsel. Likevel sto lykken diplomaten bi, da pave Julius 2. døde i februar året etter. Under den nye paven, Leo 10. – som forøvrig stammet fra Medici-slekten – ble det organisert festligheter og innvilget amnestier. Machiavelli ble satt fri. Men prisen var høy – han ble forvist fra Firenze og fikk ordre om å trekke seg tilbake til familiegården utenfor byen. Det var under dette oppholdet at

Machiavelli begynte å skrive sine mest kjente arbeider, blant dem *Fyrsten*, den kontroversielle kommentaren om politikk som studeres grundig den dag i dag. Mens Machiavelli levde som forvist på sin eiendom utenfor Firenze, funderte han på hvordan han skulle greie å sno seg tilbake i byens politiske landskap igjen. Konklusjonen var å skrive en håndbok i politikk basert på hans erfaringer fra årene som diplomat. I 1513 fullførte han *Fyrsten* og tilegnet den Lorenzo de' Medici, slektens overhode og Firenzes nye hersker. Den dag i dag diskuterer ekspertene hva som var hensikten dedikasjonen. Var det et forsøk på å innsmitte seg hos herskeren for å få tilbake jobben, eller var det en intellektuell satire som gjorde narr av politikken i byen han var fra? Uansett var boken nok til å utløse en skandale da den ble utgitt i 1532, fem år etter Machiavellis død.” (Philippa Grafton i *Aftenpostens* magasin *Historie* nr. 5 i 2017 s. 68)

“Bortsett fra beskrivelsen av hvilke kvaliteter alle ledere burde ha, reiste *Fyrsten* også et svært alvorlig moralsk spørsmål: Er det best for en hersker å beholde sin moralske integritet og tape makten, eller å gå på akkord og bruke all sluhet og vidd han har, uansett metode, for å nå målene? Spesielt to kapitler utløste heftig strid. I kapittel 18, med tittelen “Hvordan fyrster bør holde løfter” (i den norske utgaven fra 2007), skrev Machiavelli at mens “det er rosverdig å holde løfter og gå redelig frem, ser man at fyrster som har forvirret menneskenes sinn med fusk og bedrag, har utrettet store ting.” Her hevdet Machiavelli at det er to måter å kjempe på, med lovens våpen og med maktens. Det siste er særegent for dyrene, og en fyrste må være som en rev for å avsløre feller og som en løve for å skremme ulvene. Kapittel 7, med tittelen “Om de nye fyrstedømmer som vinnes med fremmede soldater og ved hjelp av hell og lykke”, vakte også avsky blant leserne. Det virket som om Machiavelli anbefalte drap da han fortalte om hvordan hertugen av Valentinois, Cesare Borgia, erobret Cesena i Romagna. Han utnevnte Remirro e Orco som nestkommanderende, og ga ham ordre om å ta byen med makt. Orco gikk brutalt til verks, med halshugging og kastrering, for å skape ro i området. Byen ble temmet, men innbyggerne la Orco for hat, så Borgia fikk sin nærmeste mann kuttet i to og hengte delene opp på torget, i håp om å tekkes folkemeningen. Da voldsbruken var over, reduserte Borgia skattene og investerte i byen, som fikk både teater og karneval. Dette presenterte Machiavelli som eksempel på hvordan målet (fred, sikkerhet og velstand for folket) helliget midlene (massemord og lemlestelser).” (Philippa Grafton i *Aftenpostens* magasin *Historie* nr. 5 i 2017 s. 69)

I forbindelse med en nyoversettelse av italieneren Niccolò Machiavellis *Fyrsten* (1532) i 2013 vurderte journalisten Inger Merete Hobbelstad om dette verket fortsatt har relevans: “Oversetter Jon Bingen er blant dem som argumenterer for at det universelle ved Machiavelli bør tones ned, at hans usentimentale syn på hvordan et samfunn kan bygges og opprettholdes bærer sterkt preg av at han bodde i renessansens Firenze, en mafiøs bystat, og i et bølgende bevegelig Europa, der det var høyst usikkert hva en stat egentlig var. Machiavelli mente Italia måtte samles. Han mente bystaten Firenze måtte få sterke republikanske institusjoner og en borgerbasert hær – men advarte mot oppsvulmingen som tok knekken på det

romerske imperiet. At han samtidig åpnet for å renske ut rivaler og motstandere på bloddryppende vis for den som hadde erobret makten, var til uhellsvanger inspirasjon både for de franske revolusjonære i 1789 og for Mussolini, og har bidratt til å sikre mannen en mørk myte. Når Machiavelli likevel virker nær, kan det ha å gjøre med at leseren hos ham fornemmer en følelse som er alt annet enn fremmed og forgangen. Machiavelli ser på maktforhold og styreformers som skjøre og skiftende. Sivilisasjonen må opprettholdes av hver nye generasjon. Borgerne må betrakte elitene i samfunnet med skepsis. For mange europeere, som opplever at de lever i mer ustabile og uforutsigbare samfunn enn for ti år siden, vil dette være tanker som gir gjenklang. Både finanskrisen og de sammenfildrede verdidebattene som globaliseringen har brakt med seg, øker bevisstheten om at ingenting er gitt, ingenting er fullendt. Prosesser kan reverseres, historiske seire kan snus om på dersom de ikke forsvares. Innbyggerne i et samfunn kan aldri lene seg bakover i en intellektuell sofa, klappe hverandre på skuldra og si at nå, nå er vi i mål. Machiavelli ber ikke sine lesere bli brutale, men han mener bestemt de må være årvåkne.” (*Dagbladet* 20. mars 2013 s. 2)

Macchiavelli “mente at:

- Politikk har ikke noe med personlig moral å gjøre.
- Politikk har ikke noe med religion å gjøre.
- Politikk dreier seg om taktikk, bedrag og forførelseskunst.
- Mennesket er ikke godt på bunnen.
- For en leder er det viktigere å bli fryktet enn å bli elsket.
- Det må være lov å drepe en politisk motstander hvis det tjener saken.

[...] I et halvt årtusen har italieneren vært en åndelig veileder for tilhengere av “realpolitikk”, for mennesker som føler at de har fått ferten av politikkenes sanne ansikt, som ikke lar seg lure av fraser og tomme ord. [...] Målet helliger middelet. Man må knuse noen egg for å lage omelett. Det gjør ikke noe om katten er svart eller hvit, så lenge den fanger mus. Det var strengt tatt ikke Machiavelli som først sa eller skrev disse tingene. Han er blant dem som oftere enn de fleste er blitt sitert på setninger som han ikke har kommet med. [...] Ingen skulle tro at noe av dette skulle ha relevans til valg og valgkamper i en bortskjemt velferdsstat i Nord-Europa 500 år etter. Men Machiavelli gjorde selv noen lange tidshopp i det han skrev. Han mente at 1500-tallets Italia hadde ting å lære av politikken på Romerrikets tid. Sammenligninger var mulig, mente han, fordi det er noen grunnleggende trekk ved menneskenaturen som aldri forandrer seg. Ikke minst er arvesynden, egoismen og illojaliteten uutryddelig. Mange oppfører seg pent her i verden, og ære være dem for dét. Men ledere som har lest sin Machiavelli, vet hvor håpløst det vil være å basere seg på at mennesket er godt på bunnen.” (*A-magasinet* 16. august 2013 s. 12-17)

“Vennskap er ikke noe å bygge en politikk på. Det viktigste en smart politiker må huske, for å holde seg flytende, er at dagens venn er morgendagens fiende. [...] Machiavelli tok utgangspunkt i krigskunstens og utenrikspolitikkenes logikk. Og så

sa han at slik måtte det også styres i innenrikspolitikken, med de samme metodene, forklarer [idéhistorie-professor] Berg Eriksen. [...] Fyrstens oppgave er å nøytralisere menneskenes ondskap. Bare slik kan samfunnet reddes fra anarki. Uten en sterk ordensmakt kan ikke samfunnet overleve. Dersom fyrsten ikke skulle lykkes med å få bukt med anarkiet, er det heller ikke mulig å bygge noe samfunnsliv. Den gode samvittighet ved å bruke vold, list og bedrag skyldes bevisstheten om at de andre vil gjøre det samme ved første og beste anledning. [...] Etter noen århundrer der politikken hadde vært en teologisk disiplin og politikerne et redskap for Den allmektige, skrev Machiavelli om politikk som ren og skjær teknikk, en maktkamp med nær forbindelse til krigens logikk. [...] Machiavelli var mer interessert i lovene enn i lovlydigheten, mer opptatt av kontrollen enn av årsakene til føyeligheten. Han var kort sagt så hypnotisert av forvaltningens maskineri at han nettopp glemte samfunnslivet.” (*A-magasinet* 16. august 2013 s. 15)

Machiavelli hevder at “if a ruler wishes to reach his highest goals, he will not always find it rational to be moral; on the contrary, he will find that any consistent attempt to ‘practise all those things for which men are considered good’ will prove a ruinously irrational policy (66). But what of the Christian objection that this is a foolish as well as a wicked position to adopt, since it forgets the day of judgement on which all injustices will finally be punished? About thus Machiavelli says nothing at all. His silence is eloquent, indeed epoch-making; [...] the clue to successful statecraft lies in recognising the force of circumstances, accepting what necessity dictates, and harmonizing one’s behavior with the times.” (Skinner 1981 s. 38) Han “is not in the least interested in the question of religious truth. He is solely interested in the role played by religious sentiment ‘in inspiring the people, in keeping men good, in making the wicked ashamed’, and he judges the value of different religions entirely by their capacity to promote these useful effects” (Skinner 1981 s. 63).

Machiavelli er “essentially as an exponent of a distinctive humanist tradition of classical republicanism. [...] the most original and creative aspects of his political vision are best understood as a series of polemical – and sometimes satirical – reactions against the body of humanist beliefs he inherited and basically continued to endorse.” (Skinner 1981 s. v)

“Filosofen Isaiah Berlin pekte på Machiavelli som forløperen til verdipluralisme. Ved å knesette at ett sett av verdier gjelder fyrsten og et annet for andre, undergravde florentineren tanken om én global moral.” (*Morgenbladet* 16.–22. november 2018 s. 21)

“I tillegg til tyranner og diktatorer som har studert *Fyrsten* i nyere tid, blant dem Stalin og Mussolini, har verket også inspirert noen av vår tids mest ikoniske kunstnere, for eksempel George R.R. Martin, forfatteren av bøkene som TV-serien

Game of Thrones er basert på.” (Philippa Grafton i *Aftenpostens* magasin *Historie* nr. 5 i 2017 s. 69)

“Noe moralsk forbilde kan jeg ikke si han [Machiavelli] er, jeg har nok et litt annet syn på hvordan politiske ledere bør forvalte makten sin. Men hans beskrivelse av maktbruk i politikken er evig aktuell. Og like mye som en lærebok i maktbruk kan *Fyrsten* leses som et innblikk i hvordan politiske ledere bruker og misbruker makt. Maktbruk og maktmisbruk er en like naturlig del av politikken i dag som det var i Firenze på 1500-tallet, om enn ikke helt på samme måten.” (SV-politiker Audun Lysbakken i *A-magasinet* 16. august 2013 s. 16)

Machiavellis *Fyrsten* er den første statslæren uten Gud som øverste instans. Og politikk prioriteres foran moral. “Det er først Machiavelli som skaper et begrep om “politikk” som er helt uavhengig av teologiske begrunnelser.” (Trond Berg Eriksen i *Morgenbladet* 9.–15. februar 2018 s. 49)

Den engelske dikteren Christopher Marlowes tragedie *The Famous Tragedy of the Rich Jew of Malta* (ca. 1590) begynner med en introduserende monolog av en fiktiv Machiavelli. “The prologue, spoken by Machiavel, is a conventional morality device heralding the appearance of the unregenerate protagonist. Machiavel himself poses as the personification of evil. This popular misconception of the Italian writer is in fact only a veneer, a topical label for the Father of Lies.” (Leech 1964 s. 148)

Renessansen har i høy grad påvirket “vor historieopfattelse: at mennesket er sin egen herre og skaber sin egen verden; vor moral og livsfølelse: at vi kan hvad vi vil, og at det er målet for vor stræben, at vi bestandig skal udvide vore grænser og erobre stadig mere af verden og naturen, ikke bare for erkendelsens, men også for magtens, ærens og rigdommens skyld. [...] de værdier vi har arvet fra renæssancen: personligt initiativ, mod, dygtighed – og frem for alt, ingen respekt for autoriteter, mangel på hensyn til helheden. [...] For Dante var politik, moral og religion ét og det samme. For Machiavelli og hans lange eftertid var de tre ting indbyrdes (næsten) uafhængige.” (Lone Klem i *Dagbladet*)

Den spanske renessanse-dikteren Lope de Vega har med sitt berømte forfatterskap gitt opphav til det spanske uttrykket “es de Lope” som betyr omtrent “det er supert!” (Strosetzki 1996 s. 182).

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>